

Listy chazarskie:

List Hasdaja ibn Szapruta
do króla Chazarów Józefa
oraz
Odpowiedź króla Józefa

Listy chazarskie:
List Hasdaja ibn Szapruta do króla Chazarów Józefa
znany też jako
Dokument Schechter
oraz
Odpowiedź króla Józefa

Listy chazarskie:

List Hasdaja ibn Szapruta do króla Chazarów Józefa

znany też jako

Dokument Schechtera

oraz

Odpowiedź króla Józefa

przełożył August Bielowski

Armoryka
Sandomierz 2013

[Kup książkę](#)

BIBLIOTEKA TRADYCJI EUROPEJSKIEJ, Nr 37

Redakcja serii: Andrzej Sarwa

Projekt okładki i opracowanie graficzne: Juliusz Susak

Reprint fragmentu książki:
MONUMENTA POLONIAE HISTORICA.
POMNIKI DZIEJOWE POLSKI
WYDAŁ
AUGUST BIEŁOWSKI.
TOM PIERWSZY
LWÓW
NAKŁADEM WŁASNYM
1864.
s. 51-83

wykonano z egzemplarza udostępnionego ze zbiorów prywatnych

Ilustracja na okładce i na stronie 5: *Składanie daniny Chazarom* – fragmenty ilustracji pochodzącej ze średniowiecznego *Latopisu Radziwiłłowskiego*, (licencja: *public domain*),
źródło: http://ru.wikipedia.org/wiki/Файл:ВП_Дань_хазарам_Радзимиловская_летопись.jpg

Copyright © 2013 by Wydawnictwo „Armoryka”

Wydawnictwo ARMORYKA
ul. Krucza 16
27–600 Sandomierz
tel +48 15 833 21 41
e-mail: wydawnictwo.armoryka@interia.pl
<http://www.armoryka.pl/>

ISBN 978-83-64145-04-9

[Kup książkę](#)

Składanie daniny Chazarom – fragmenty ilustracji pochodzącej ze średniowiecznego Latopisu Radziwiłłowskiego

CHASDAJ IBN-SZAPRUT.

W okresie najświetniejszym panowania Arabów w Hiszpanii, za kalifą Abd-al-Rahmana III, zwanego al-Nasir-Ledin-Allah: obrońcą prawa bożego, żył na dworze jego w Kordowie Chasdaj, izraelita, wsławiając się jako lekarz, i jako minister. Rok urodzenia jego nie wiadomy, a z przydomku al-Dżani, który mu daje bliski wiekiem rodak jego, Mozes ben-Ezra, domysla się że się rodził w mieście hiszpańskim Jaen, między Grenadą a Kordową. Ojciec jego, Izaak, był człowiek zamożny i dobroczynny: uczony filolog Menachem ben-Saruk zawdzięczał mu swoją protekcję, i śmierć jego, równie jak później śmierć żony jego, w elegji oplakiwał.

W roku 949 cesarz bizantyński, Konstantyn Porfirogenneta, wraz z synem swoim, Romanem II, słał do Abd-al-Rahmana poselstwo. Między upominkami które mu składali bizantyńscy posłowie znajdowało się dzieło Dyoskoridesa o lekach, wysoko od Arabów cenione, w języku greckim. Jakkolwiek dar ten wielce był pożądanym dla kalifą, nie mógł on jednak z niego korzystać, bo w Kordowie nikt po grecku nie umiał. Prosił tedy cesarza, aby mu przysłał uczonego, któryby zarówno grecki jak i łaciński język posiadając, mógł służyć za przewodnika jego tłumaczom. Przybył z Konstantynopola mnich, na imię Mikołaj, i zabrano się do pracy. Text Dyoskoridesa był już dawniej przełożony na język arabski, ale nazwiska lekarstw zostały po większej części bez wykładu, bo tłumacz ich nazwać nie umiał.

»Było podówczas w Kordowie, powiada pisarz X wieku, Ibn-Dżoldżol, dość lekarzy, którzy sobie niemało pracy około odgadnienia niepojaśnionych dotąd lekarstw Dyoskoridesa zadawali. Z pomiędzy nich jednakże nikt nie rozwinął takiej sprężystości w poszukiwaniu i bystrości w dociekuniach, które łaską Abd-al-Rahmana uwiecznione być miały, jak Chasdaj, izraelita. Mikołaj posiadał zupełne jego zaufanie; a przyjaźń Chasdaja dla niego była bez granic. On tedy wyjaśnił co to są za lekarstwa, których aż dotąd w dziele Dyoskoridesa nie rozumiano; on pierwszy w Kordowie potrafił zrobić dryadiew, znaną pod imieniem faruk, określwszy dokładnie naturę prawdziwą jej pierwiastku, zwanego szadżaryjeh.»

Wziętość więc Chasdaja, który według wszelkiego podobieństwa wcześniej już nieródo znakomitszych lekarzów się liczył, i wpływ jego u Abd-al-Rahmana były odtąd stanowcze.

skiej. W czasach kiedy badania historyczne tak mało postąpiły, iż zaledwie znano imię Chazarów, miano te listy za podrobione. Odkąd zaś dość-liczne pomniki arabskie o Chazarach mówiące ogłoszono, autentyczność listów tych została zatwierdzona. Za takie uznał je sławny orientalista Reinaud, prezes towarzystwa azyackiego w Paryżu; przyznał im też zupełną autentyczność Vivien de Saint-Martin znakomity geograf, który dokładnemu ich rozpoznaniu osobną rozprawę poświęcił; nakoniec uznali je za takie uczone El. Carmoly, Zedner, Seelig Cassel i inni.

Listy te ogłosił po raz pierwszy drukiem Izaak syn Abrahama, wnuk Jehudy Akrisz, w Konstantynopolu około roku 1577. Oznajmia on w przedmowie, że w czasie podróży swej z Konstantynopola do Egiptu roku 1562 wpadły mu one do rąk, i osadził za rzecz pożyteczną wydać je tak z powodu szczegółów historycznych, które się w nich znajdują, jako też na dowód że izraelici już po swoim rozproszeniu mieli państwo udzielne. Niaszeczka ta ma 32 stronie w 8cc, nieliczbowanych i bez znaków drukarskich, a jest dziś tak rzadka, że nie tylko w Polsce, ale i w Paryżu, dokąd listownie udawaliśmy się, znaleźć jej nie można. Nie ma na niej roku wyraźnie położonego, z jednej tylko wzmianki na stronie 12 okazuje się czas jej wyjścia, któryśmy wyżej wymienili. Na pierwszej stronie jest: מִנְשֶׁה בֶּן דָּוִד בִּימֵי מֶלֶכָה שֶׁם historya domu Dawida w dniach panowania Persów. Jest to tytuł powieści która po krótkim przypisku wydawcy na tejże jeszcze stronie poczyna się i ciągnie aż do str. 10. Tu następuje tak zwany קול מֶבַסֶּס Kol Mebasser: głos zwiastujący radość, który się składa z czterech części, mianowicie: I Objaśnienie wydawcy od str. 11—16. II List Chasdaja syna Izaaka itd., od str. 16—25. III Odpowiedź króla Józefa, str. 25—26. IV Nowe uwiadowienie, po którym następuje: list rabbi Eliasza, pisany z Jerozolimy roku 1569, od str. 26 aż do końca tego dziełka.

Jan Buxtorf, wydając tak zwaną ziegę Chosri w Bazylei roku 1660, wydrukował w przedmowie swojej oba te listy, z łacińskim, niezupełnym jednak przekładem. Carmoly posiada tych listów przedruk krakowski, którego widzieć nam nie zdarzyło się. Wielką część listu Chasdaja w oryginale, z przekładem niemieckim obok, umieścił Zedner w wyborze pism historycznych hebrajskich, wyszłych w Berlinie roku 1840.

El. Carmoly w dziele *Itinéraires de la terre sainte*, w Brukseli roku 1847 wydanem, a poświęconem Joachimowi Lelewelowi, umieścił przekład francuski tych listów z Lelewela objaśnieniami. Nakoniec Seelig Cassel w dziele *Magyarische Alterthümer*, wydanem w Berlinie roku 1848, wydrukował Józefa odpowiedź w przekładzie niemieckim.

W tychto listach znajduje się ciekawa wzmianka o królu słowian podkarpackich, i słownikach jego z kalifem Kordowy, Abd-al-Rahmanem III, wzmianka, która co do istoty swej przypada dobrze do wiadomości podanych przez Porfirogennetę, a jest w swoim rodzaju jedyna. Z tego powodu umieszczamy tu całkowicie ten pomnik, według wydania Buxtorfowego, w oryginale, z polskim obok przekładem.

מכתב רב חסדאי בן יצחק מ"כ למלך
אלכזר.

א שרת נור לשבט מושלים הממלכה הגדולה.
ב ועב ה עליה, ושלים בכל מהקיקה ורב צבאה.
ג שג תלבושת על מלונה ומועדה ומקראה.
ד ילי צבאה ושליט הגבורים יעזו ביד המפלאה.
ה וזי מרכביה והבניה כל יסוג אחרי כוח נכאה.
ו גלי פפטיה ודוכי לוחמה יעשו נאה נאה.
ז א ת היצי רביה וזיק חניהה בסבר משאה.
ח פלוז לב אויבי אדוני המלך למען רבות תלאה.
ט צארי כדכמותיו ילין עז ורגש ויראה :
י ובניה ידעון ובשלה ישובון מארץ נראה :
יא הידתי לזאת תהפך אחרי עין שרואה :
יב את המלך ביום קרב בחמה וזוהרה ושליאה :
יג יליו כבירים ידעון שנים לרבבה ואחד למאה :
יד מיהם יעיקון כאשר תניק העגלה המלאה .
יז ינו נא מצוקי ארץ ומי שמע כזאת ומי ראה :
יח דות שרד באבירים יניסו ויסתירו עד ומלואהי

LIST RABBI CHASDAJA, SYNA IZA-
AKA, DO KRÓLA CHAZARÓW.

Najozdobniejsza korona xięciu panującemu
szczęśliwie w odległej monarchii!
Łaska przedwiecznego nad nią! zgoda między
wszystką jej starszyzną a mnogością wojsk!
Szata zwycięstwa na jej twierdzach i radach i 5
świętych zebraniach! —
Waleczni jej wojsk i bohaterowie w puklerze
zbrojni zwyciężają ręką cudowną.
Rumaki jej rydwanów wojennych i jezdcy nie
cofają się trwożliwie.
Sztandary hetmanów i dowódców wojska okry-
wają się największą sławą.
Strzały łuczników jej i błyskawice włóczeń, z
ogromną siłą
Przeszywają serca nieprzyjaciół króla mego i 10
pana, i powiększają klęskę.
Na skałach rydwanów wojennych spoczywa
moc, strach i trwoga.
Jazda jej zwycięża i wraca spokojnie z pola
straszliwego.
Dusza moja rozplywa się nad tem, błogo oku
patrzającemu :
Gdy oto wychodzi król w dzień bitwy jak słoń-
ce promieniujące całym blaskiem ;
Zastępy jego jak błyskawice spieszą: dwóch 15
przeciw miryadom, jeden przeciw stom,
Rozgniatają opierających się, jak rozgniata wóz
naładowany.
Rozważcież proszę wy możni ziemi! kto słyszał
co podobnego, albo kto widział
Aby niedobitek zwalczył potężnych, zmusił do

	ucieczki, i zniszczył miasto i jego mieszkańców?
ע זו ורגע עייון אילם גם שורם והוה לתנואה .	Moc ramienia najwyższego jest jego strażą i siłą, i została tylko pustynia.
ו את פעלת שרי ומנת גמולו בממלכה החטאה : 20	To dzieło wszechmocnego i nagroda czynów jego w panowaniu grzesznem,
ר בות את הדורותארת ניד לאם בני בטן נשואה :	Aby powiększył majestat i świetność narodu najtroskliwiej pielęgowanego. —
א זכרה אהות בני קדם ורוב עברה ורגל אגמאה :	Rozpamiętywam znaki przeszłości i wylania gniewu pańskiego i drżenia smutku.
ב היתה רבוצה על אדניה ועל שכניה קשאה :	A przecież był czas gdy spoczywał w rozsusznej krainie wej, i bezpiecznej siedzibie.
ר ק רגולה היתה והנה ודיה לכל רוח ושאה :	Wtedy był ściśle złączony; a oto teraz rosposzony na wszystkie wiatry, i po wszystkich kątach ziemi;
ש מש סופה ותלך עליה ומנח לא נצאה : 25	Słońce go zczerniło i spaliło, a nie znalazł odpoczynku;
פ דה לא נפדתה ואת על הרחור לא באה :	Okupując się, nie okupił się, i czas wolności jego nie nadszedł;
ר צוצה בדצועת און ואל דופש לא יצאה :	Zgnębiony niewołą z przekłuciem ucha, nie wyszedł z niej;
ו ניתה בעניה ושכרה ומשכר לא סבאה :	Drży w ucisku i strachu, odurzony bywa jak pijanica, ale nie od napojów;
ט ורפיה השכינה ומיקדש הקדש הוציאה :	Jego ciemiezy dręczą go srodze i wypędzają z świątyni. —
א רבו העתים וגמטשו הימים ומזפת לא נראה : 50	Czas się wleczę, dni się ciągną, a cudów nie widać.
ב חתם הוון ונביא ולא נפרץ רוח ולא נראה :	Zapieczetowane są prorocтва i prorocy, i nie zstępuje duch święty; ni widzenie
ה וזני איש המדות לא יגלו ולא נותר כל נבואה :	Męża pożądań (Daniela) nie ziściło się, i żadne proroctwo nie pozostało.
א ל אל אילותי אשרש כפי כנפש צמאה .	Do Boga mocy mojej wznoszę ręce z tęsknotą duszy,
פ וורי קצות פוורי אפסיה לאכרי מארץ משואה :	Aby rosproszonych po krańcach ziemi, rozdzielonych na drobne cząstki zebrał z kraju pustyni.
נ וגי הכוהד או לאל יבישו העת שקיינה והנה באה : 55	Znękani oczekiwaniem, wówczas mówić będą

נ צח קרית מלך רב תקיאת כאשר קאה .

ר וממות מעוז תראנה עיני שארית הנמצאה :

ו ממלכת בן ישי בסוד הוות הנבואה :

ק הנך אשים ברזל לנצה מהזם ההוא והלאה .

ממני הסדאי בן יצחק בן עזרא מבני גלות
ירושלים אשר בספרד עבר ארני המלך המשתחוה
אשים ארצה לעמותו : והמורע אל מול מקום שבת
נחלת מעלת גדולתו : מארץ מרחקים השש בשלותו
והשש בגדולתו ובמנוחתו והפרש כפז לאל בשמים
להאריך ימים על ממלכתו בקרב ישראל .

מי אנכי ומי חיי לעצור בת לחקות מכתב
אל ארני המלך ולבקד יקר תפארתו אבל נשענתי
בקשט נתיבה ומעגלי משרים .

ומה יכולת שרעף למצוא אנני שפי אצל
הולכי גולה שוכחי רכצם אשר סר מעליהם הוד
מלכות וימשכו עליהם ימי עוצר ומשפט ואותותם
לא נראו בארץ .

ולפי שבני הגולה אנו פליטת ישראל עברי
ארני המלך שרונים בשלוח בארץ מנחיתו כי אלהינו
לא עובדו ולא סר צלו מעלינו .

do wszechmocnego : oto nadszedł czas dla
nas pożądany,

Miasto króla wielkiego zwyciężyło i wypłuło
wrogów, wypłuło na zawsze!

Spaniałość siedliska oglądać będą oczy uszcze-
śliwione reszty pozostałych,

I królestwo syna Jesse w tajemnicach wie-
szego widzenia przepowiedziane:

Róg twój zrobię z żelaza od ninie po wieki!—

Ode mnie Chasdaja, syna Izaaka, syna Ezry, 40
z wygnanych dzieci jerozolimskich co są w Se-
farad,¹⁾ sługi króla mego i pana, który oddaję
mu pokłon najgłębszy, i upadam na kolana
przed miejscem gdzie przebywa dziedzictwo
wzniesłego majestatu jego. W kraju dalekim 45
cieszę się jego pokojem, raduję jego wielko-
ścią i powodzeniem, wznoszę ręce do Boga
w niebie, aby długotrwałem uczynił królestwo
jego wśród Izraela.

Ale ktoż jestem, i jaki jest stan mój, że się 50
ośmielam kreślić list do króla mego i pana,
i zwracać mowę moją do majestatu jego? oto
cała moja nadzieja w prawości drogi i szcze-
rości mego postępowania.

Jakaż potęga ducha wleje słowa wytworne 55
w usta tych, co na wygnaniu zostając o da-
wnej siedzibie swojej zapomnieli? których
świątynia królestwa znikła, a zostały dni utra-
pienia i sądu, i którzy znaków swoich w kraju
nie widzą? 60

Wszakże co do nas, my dzieci wygnania,
szczątki Izraela, słudzy króla mego i pana,
mieszkamy spokojnie w kraju wędrowki: bo
Bóg nasz nie opuścił nas, i cień jego od nas
nie odstąpił. 65

¹⁾ Hiszpanii.

70 ויהי כאשר מעלטו באלהינו הביאנו במשפט וישת
מועקה במחננו ויער את דוח הפקידים אשר היו על
ישראל וישמו עליו שרי מסיים ויכבדו עולם וילחצו
בדומה עזה ויכנעו תחתיהם ותמצאן אותם צרות
רבות ורעות :

75

וכראית אלהינו את ענים ועמלם ואפס עציר
ועובד . היתה סבה מאתו ויצנינו לפני המלך ועלי
הטה חסד וסב את לבנו אלי לא בצדקתי כי אם 80
בחסדו ולמנן בריתו ובזאת עני הצאן קודרים סגנו
ישע ותרפנה ידי לוחציהם ותקפצן ידם מעונש ויקל
עולם ברחמי אלהינו .

85

ידוע לארצי המלך כי שם ארצנו שאנו גרים
בתוכה בלשון הקודש ספרד ובלשון ישמעאלים יושבי 90
הארץ אל אנדלס ושם מדינת הממלכה קרטה
איתה המשה ועשרים אלף באמה ורחב עשרה אלף
והיא משכאל לים המהלך אל ארצם הוצא מן
הים הגדול וסובב כל הארץ ובין הים הגדול ובין
המדינה הזאת ובין הים הגדול אשר אין אחריו 95
ישוב השעמולות ממעלות הרקיע אשר השמש הולכת
מהם בכל יום מעלה אחד לרברי החכמים החזוים
בכוכבים וכל מעלה מן בארץ ששה וששים מילין
ושתי ידות מיל וכל מיל שלשת אלפים אמה כן
נמצא בתשע מעלות שש מאות אלף מילין ובין 100
הים הגדול הזה הסובב את כל הארץ אל מדינת
קסטנטניא שלשת אלפים ומאה ותרחקה מדינת
קרטה משפת הים ההולכת לארצם שנים מילין.
ואמצא בספרי החכמים כי אורך ארץ אלמור ששים
מעלות שהם מאתים וששים ועשרה מילין זו מדה 105
דרך קרטה אל קסטנטניא :

Było to: gdyśmy się Bogu naszemu sprze-
niewierzyli, przywiódł nas na sąd, i włożył
wielki ciężar na biodra nasze, i rozbudził
gniew władców nad Izraelem, i postanowili nad
nim poborców, a ci uczynili ciężkiem jarzmo
jego, i cieniżyli dotkliwym uciskiem, srodze
go władzą swoją krępując: i spotkały go wiel-
kie nieszczęścia i klęski.

A gdy Bóg nasz spojrział na utrapienia na-
sze i uciski: nie stawało już więźnia, i szczą-
tki dogorywały. I sprawił żem był przedsta-
wion królowi który mię łaską swoją obdarzył, i
serce swe nakłonił ku mnie, nie z powodu mych
zasług, ale z swoj łaskawości i dla swego przy-
mierza. A przeto ci z trzody co byli udręczeni
i smętni, odzyskali szczęście, i moc gnębieli
ich osłabła, i skurczyły się ich ręce od zdzierstw,
i umniejszyła się nieprawość ich przez miło-
sierdzie Boga naszego.

Donoszę królowi i panu memu że nazwa
kraju w którym mieszkamy jest w języku świę-
tym Sefarad, zaś w języku Izmaelitów, krajow-
ców, al-Andalus ¹⁾, a nazwa stolicy kraju:
Kordowa. Długość jej 25000 łokci; szerokość
10000. Leży na lewym brzegu morza wpły-
wającego do waszego kraju, a wychodzącego
z oceanu wielkiego który całą iemię obejmu-
je. Między tem miastem a morzem wielkiem
za którym nie ma ziemi mieszkalnej, jest 9 sto-
pni astronomicznych, z których słońce dzien-
nie po jednemu przebiega, jak twierdzą astro-
nomowie; a każdy stopień na ziemi ma 66 mil, i
dwie części mili, a każda mila 5000 łokci; więc
znajduje się w 9 stopniach 600000 mil. A od
oceanu, który otacza całą ziemię, do Kostan-
tyny ²⁾ jest 5100 mil, a odległość miasta Kordo-

¹⁾ Andaluzya. ²⁾ Konstantynopola.

והגני אקרים זכר מדת רחבה לגבולותיה
בטרם אדשנה : ועבודך יודע כי קטן מצעירי המלך
ארני גדול מנבני ארצנו אבל איני מודה כי אם
מזכיר :

אמרו ההכמננים יודעי העתים כי המקום
הפניה ללכת השמש בחגות טלה ומאונים ובהם
ישראל ממוצא דבר השכל מרחבי המדינות באלו
התחלות בארץ מזהה שמש עד מכווא במקום הזה
אשר אלו בקבר קו בגלגל השמש בהשתנות לילה
וימים והיה הולך אל קצה הקו השני על חק התו
הזה . הן נמצא מרחק מדינתו מן התו שניה
ושלשים מעלות וידיהק קסטנטינא ארבעה וארבעים
ומרחק גבולכם שבע וארבעים מעלות .

ולא הצרכתי להוות את זאת כי אם נירוב
תמהון אשר תהיתי מזכר מלכותם אשר לא הגיע
אלינו ולא שמענו את שניה כי אמדנו אכן ארך
הדרך יעלים מינו את שמע תפארת ממלכת ארני
המלך .

אף על פי כששמעתי כי נשלו במקום ארני
המלך שני אנשים מאנשי ארצנו שם האחד רבי
זרעא בר מאיר בר נתן איש נבון וכשר וגרסן ושם
הב' רבי יוסף הגרסי גם הוא חכם אשייהם מזה
טוב חלקם אשר זכו לראות את יקר תפארת גדולת
ארני המלך ומושב עבריו ומעמד משרתיו ומנוחת
ה' נחלתו .

wy od brzegu morza, które płynie do waszego
kraju, wynosi 80 mil. Znajduję w wiegach
mędrców że ziemia chazarska ma 60 stopni
długości, to jest: 260 i 10 mil, a to jest miara 110
drogi z Kordowy do Kostantyny.

Podam teraz wyobrażenie miary długości
jej granic, nim ją opiszę. Wprawdzie wie słu-
ga twój, że najmniejszy z mędrców króla mego
i pana większy jest od najmędrszych kraju na- 115
szego; ależ ja nie myślę uczyć lecz tylko rzecz
dziejowo dotykać.

Powiadają astronomowie że miejsca pomie-
nione (*Kordowa i Kostantyna*) nachylające się
ku biegowi słońca (*przybliżone bardziej ku ró- 120*
wnikowi) leżą pod znakiem barana i wagi, a zład
rozpoznać można oddalenie tychże. Według
tych znaków na ziemi, w kierunku od wschodu
słońca ku zachodowi, gdyby kto w czasie po-
równania dnia z nocą przywiązał sznur do koła 125
słonecznego i poszedł ku końcowi sznura, do
miejsc oznaczonych (*Kordowy, Kostantyny*) zna-
lazłby oddalenie naszego miasta (*Kordowy*) od
równika 58 stopni, a oddalenie Kostantyny 44
stopni, a oddalenie waszych granic 47 stopni. 130

Do tych postrzeżeń spowodowan byłem zdzi-
wieniem wielkiem, gdyś powziął wiadomość
o waszym kraju, o którym pierwcy aniśmy wie-
dzieli, ani słyszeli. Zdawało nam się bowiem
że niezmierna odległość zakrywa przed nami 135
świećność państw króla mego i pana.

Przecież zaleciała mię wieść, że osiadło w
państwie króla mego i pana dwóch mężów z
naszego kraju: imię jednego, rabbi Juda, syn
rabbi Meira, syna rabbi Natana, mąż rozumny 140
i uczony; imię drugiego, rabbi Józef, równie
uczony i mądry. Błogo im, że los tak dalece
im sprzyjał, iż się doczekali widzieć spaniałość

לזהב ומהרריה חצבים נחשת ונזרים ברזל ברזל
ועופרת ואבני השן ואבני נפירת ואבני שיש ואבני
זכוכית ומיציא ללאן כי כן שמו בלשון ישמעאלים :

אשר יבואו כוחרים מאפסי הארץ וחובלים מכל
המדינות ואיים וחקים יגרו אליה מארץ מצרים
ומשאר המדינות העליונות מביאן בשב ואבן יקיה
ובחרת מלכים וחכמת רחנים וכל המדות מצרים.

ויאמרו המלך המולך עליה סגולה כסף זהב
ונכבדות וקהלת חיילים אשר לא אסף כזהו מלך
אשר היה לפניו : ומדי שנה בשנה הגיע קניינו
אלי הגד נאח אליה והובים זה הק קניינו בכל
שנה ושנה ואין בזה כי אם מרוב הכוחרים הבאים
מכל הארצות ומאיהם וכל דבר סחורותם וכל
אורחם לא יתכן כי אם על ידי ולש דברי : שכן
והוראה לאל העומל עלי ברוב חסדו :

ומלכי הארץ שמעו את גדולתו ואת חקש זכילו
שי לו ויחלו שנו במחשבות ובחמדות ומהם מלך
אשכנז ומלך הגבלים שהם אל עקלוב ומלך
קסטנטיניה ומלכים אחרים : ועל ידי הבאה
מדתם ועל ידי הצאנה גדולתם : הבענה שפני
ההלה לאחרי השמים אשר הטה אלי חסדו לא
בצדקתי כי אם ברוב רחמי :

między temi kwitną drzewa, których liściem
hodują się jedwabniki: bowiem jedwab jest u
nas w wielkiej ilości. Zbierają też w górach
i lasach naszego kraju wielkie mnóstwo czer-
wca; również znajdują się u nas góry pokryte
szafranem różnego rodzaju, i są miejsca skąd
wydobywają srebro i złoto, a z gór wykopują
miedź, żelazo, cynę, ołów, siarkę, marmur i
kryształy; znajdują się też tak zwane w języku
izmaelitów ¹⁾ leluin ²⁾.

190

Przybywają do tego kraju kupcy z końców
świata i handlarze ze wszystkich krajów i wysp
oddalonych, mianowicie z kraju Mizraim³⁾ i z
dalszych krajów; przywożą korzenie, kamienie
drogie, towary dla królów i książąt, i inne ko-
sztowności Mizraimu.

193

I zebrał król panujący skarby wielkie: złota,
srebra i różnych kosztowności, i ma wojska
tak liczne jakich żaden król przed nim nie miał.
A dochód jego roczny, do mnie przynoszony, 200
wynosi ryczałtem kilkakroć set tysięcy sztuk
złota. To stały dochód co roku. Pochodzi on
najwięcej od kupców licznie tu przybywa-
jących z różnych krajów i wysp. A wszystkie
sprawy ich i stosunki handlowe przechodzą
przez moje ręce, i od mego wyroku wagi swej
nabywają. Dzięki niech będą Bogu, który mi
przez swoje miłosierdzie tyle łask wyświadeza.

203

Królowie świata usłyszawszy o jego wiel-
kości i potędze, szłą mu upominki i starają się
darami i kosztownościami względy jego po-
zykskać. Między tymi jest król Aszkanazów⁴⁾, król
Gebalimów którzy są al-Sekalab⁵⁾, król Kostan-
tyny i inni królowie. Wszystkie te dary idą
przez moje ręce, i przez moje ręce wzajemne 215

¹⁾ arabów. ²⁾ perły, po arabsku *lūlūū*. Ob. Menin.

³⁾ Egiptu. ⁴⁾ Niemców. ⁵⁾ Słowianie.

בה המלכה עם נעוזתיה ובידיה ארבה ורחבה
 חנישים על חמישים פרסה עם מנרשיה והכפרים
 הסמוכים לה והחושבים בה ישראלים וישמעאלים
 260 ומוצרים ואומות אחרות מלשונות אחרות יושבים בה :
 המדינה השנית ובמגדשה ארבה ירחבה שגמה על שגמה
 פרסאות והמדינה השלישית אני יושב בה עם שרי
 ועבדי וכל משרתי הקרובים אלי והיא קטנה ארבה
 265 ורחבה שלש על שרש פרסאות ובין החומות הנחר
 משך וחולף ואני יושבים במדינה כל החוקר ובחדש
 ניסן אני יוצאן אל המדינה החולבים איש אל
 שדהו ואיש אל גנו ואל עבודתו ועוד כל משפחה
 ומשפחה יש להם אחות אבותיהם ידוע מוטעים
 270 והונים במלחם בשמחה וידיים לא ישמע אדם קול
 מנוש ואין שטן ואין פגע רע ואני ושרי ועבדי נסע
 ונלך מהלך עשרים פרסאות עד שנגיע לגר הנחול
 הנקרא ורשא"ן ומשם נסובב עד שנבא אל קצה
 המדינה .

275

280

285

זו מדת ארצנו ומקום מנוחתנו והארץ אינה
 גשומה הרבה ויש בה נהרות רבות מנהלים רבים
 לרוב ויש בה לנו מצינות רבות והארץ טובה ושגמה
 290 שדות וברמים גוית ופירותים כלם משקים מן הנדרות
 ויש לנו כל עץ פרי לרוב מאד ועוד אורזין גמול
 ארצי לצד מדת מהלך עשרים פרסאות עד יום
 גרגאן ולפאת הרים מהלך שלשים פרסאות ולפאת

szełam Rusom, okrętami przybywającym, prze-
 prawiać się ku tamtym, i taksamo też niedo-
 puszczam iżby nieprzyjaciele ich, łądem przy-
 bywający, w ich kraj się przeprawiali; i pro-
 wadzę z nimi ciężkie wojny: albowiem gdybym
 im tego dopuścił, tedy cały kraj Izmaela aż do
 Bagiladu spustoszyliby. Dalej oznajmuję ci, że
 mieszkam nad tą rzeką pod opieką bożą, i mam
 w królestwie mojem trzy stolice: w jednej mie-
 szka królowa ze swojemi niewiastami i rzezań-
 cani; stolica ta ma w swojej objętości 10 kwa-
 dratowych parasangów ze swojemi wsiami i
 przysiołkami, mieszkają w nich izraelici, izma-
 elici, chrześcijanie i inne narody różnojęzyczne.
 Druga z swojemi przynależnościami ma 8
 kwadratowych parasangów; w trzeciej zaś mie-
 szkam ja sam z xiążętami, dworzanami i słu-
 gami które mi przynależa. Jest ona mała: obej-
 muje tylko trzy parasangi; środkiem jej płynie
 rzeka, i mieszkamy w niej całą zimę; w mie-
 siącu zaś Nizan¹⁾ opuszczamy ją, i każdy udaje
 się do swojego pola i ogrodu, które uprawia.
 Każda bowiem rodzina ma pewną posiadłość
 ojcowską w której granicach mieszka, i do któ-
 rej wesoło i radośnie udaje się; nie usłyszysz
 tam głosu żadnego hałaśnika, nie nadybie cię
 tam wróg, i nikt ci w nieczem nie przeszkodzi;
 a ja i moi xiążęta i dworzanie udajemy się 20
 parasangów dalej, aż do wielkiej rzeki Arsan,
 zkad zwracamy się w sami koniec kraju.

To rozmiar kraju naszego, i miejsca naszego
 spoezynku. Kraj nie obfituje w deszcze, ale
 ma wiele rzek wydających wielką ilość ryb,
 tudzież wiele źródeł, a ziemia dobra i ży-
 zna. Są pola, winnice, ogrody i sady rosko-
 szne, a wszystkie rzekami użyzniane, i mamy

¹⁾ marcu lub kwietniu.

ustach; wchodziliby i wychodzili według słów twoich, i według mądrej rady twojej urządziłbym moje postępowanie.

Pokój nieskończony!

O B J A Ś N I E N I A.

1.

Str. 59 wiersz 97: *Więc znajduje się w 9 stopniach 600000 mil.*

Liczby te zdają się być widocznie pomyłone. *Carmoly* idąc za uwagę uczonego rabinu wormackiego, Chaima Bacharacha, poprawia na 600 mil. My nie pozwalamy sobie żadnych tego rodzaju poprawek.

2.

Str. 60 w. 104: *Ziemia chazarska ma 60 stopni długości, t. j. 260 i 10 mil.*

I w tem miejscu uczony rabin, Bacharach, radzi poprawić 60 stopni na 4 stopnie. Tej jednakże poprawki nie ważył się przyjąć nawet *Carmoly*, chociaż sam uznaje widoczną myłkę w texcie.

3.

Tamże w. 105: *A to jest miara drogi z Kordowy do Kostantyny.*

Joachim Lelewel daje do tego miejsca następujące objaśnienie:

»List Chasdaja jest przedewszystkiem treści geograficznej. Pierwsza część jego dotyka zasad matematycznych, i wskazuje niektóre miejsca za pomocą długości i szerokości geograficznej. Najprzód mówi o wielkości stopnia i kuli ziemskiej. Stopień zawiera w sobie $66\frac{2}{3}$ mili; jest to więc stopień wielkości kuli ziemskiej, znanej Arabom przez Greków, i ogłoszonej przez Ptolomeja.

List ten powiada, zgodnie z wyobrażeniami przyjętymi przez Arabów, że ziemia (mogąca być mieszkaniem ludzi) jest otoczona oceanem, który wdziera się aż do krainy Chazarów; tu znowu położeniem swoim dotyka morza czarnego, które dochodzi krainy Chazarów, będąc częścią oceanu, za pośrednictwem morza śródziemnego.

Dalej list ten naznacza długość geograficzną Kordowy na 9ty stopień, i całe następujące opisywanie wychodzi z tego punktu i do niego wraca. Ta uwaga zmniejsza wprawdzie ciemność opisu, lecz jej nie rozprasza dostatecznie. Aby rozwidnić ten zamęt, próbowano zmienić liczby; co do mnie, sądzę, że tylko wytłumaczenie może rozjaśnić ową ciemność i niezrozumiałość.

Idzie najprzód o to, aby rozróżnić długość geograficzną, od długości czyli rozległości, lub raczej oddalenia jednego miejsca od drugiego. Dziewięć stopni, 5100 mil, i sześćdziesiąt stopni oznaczają długość; 6000 należy poprawić na 600, co jest także długością liczoną na linii równonocnej (na równiku) czyli na wielkiem kole. Inne zaś liczby, to jest, 80 i 270 mil, są zwykłe długości, czyli rozległość kraju od jednego punktu do drugiego.

Ośmdziesiąt mil stanowią długość, czyli oddalenie długości geograficznej miasta Kordowy od ciałniny morza (śródziemnego), morza które wchodzi w krainę Chazarów. Ciałnina ta oznaczona jest brzegiem morza. Oddalenie to, 80 mil, liczone od 9go stopnia Kordowy na równoleżniku wyspy Rodus, wynosi 1 stopień i 30 minut oddalenia, czyli długości względnej między dwoma miejscami.

Należy tu zwrócić uwagę na sposób wysłowienia. Chasdaj naznacza długość geograficzną Kordowy stopniem dziewięciym, a licząc zład do brzegu morza (ciałniny) 80 mil, cofa się w tył aby oznaczyć 7

O B B J A Ś N I E N I A.

stopni i 50 minut długości geograficznej ciąsiny (brzegu). Kordowa służy mu za punkt wyjścia. Tegoż samego sposobu wyślowienia używa, aby oznaczyć później rozległość i położenie kraju Chazarów.

«Kraj Chazarów ma sześćdziesiąt stopni» (rozumie się: jest pod 60 stopniem długości geograficznej, poczyną od tej długości, gdzie jest jego miasto stołeczne Sarkel, i rozciąga się na wschód). Te stopnie czynią 270 mil oddalenia od granic Chazaryi, cofając się wstecz na zachód, aż do południka carogrodzkiego, czyli do takiejże odległości Kordowy od Carogrodu, zostawiając Kordowę jako punkt powrotu; to jest: od pierwszego południka aż do 60 stopni długości mamy odległość Kordowy od Konstantynopola i 270 mil do granicy Chazarów. Ponieważ Carogród położony jest pod 51 stopniem i 56 min., co z długości danej 3100 mil wynika, więc między Carogrodem a granicą Chazarów jest 8 stopni 50 min. Stopień równoleżnika 47 szerokości geograficznej kraju Chazarów, ma w sobie blisko 52 mil. Pomnoż odległość geograficzną 8 stopni 50 min. przez 52 mile a otrzymasz 270 mil rozległości kraju, równą 8 stopniom i 50 min. na równoleżniku 47. Te 270 mil nie są, jakby może kto rozumiał, rozległością kraju Chazarów, lecz przeszerzenia, która zalega między granicami jego a Carogrodem.

Przy końcu tej części matematycznej Chasdaj oznacza szerokości miejsc, o których mowa, i na równoleżniku 47. W krótkości oznaczenia długości i szerokości geograficznej, przez niego podane, są następujące:

	Długość.	Szerokość.
Ciąsina Kadyxu czyli brzeg morza (80)	7° 50'	56° 0'
Kordowa stolica	9° 0'	58° 0'
Carogród (3100)	51° 50'	44° 0'
Sarkel i granice Chazarów (270) . .	60° 9'	47° 0'

4.

Str. 61 w. 154: *Owoż Abd-al-Rahman heszemini.*

Jest wielkie podobieństwo do prawdy, że wyraz hebrajski חֶשְׁמִינִי heszemini, który dziś w texcie oryginalnym znajdujemy, i który znaczy *ósmy*, powstał tu tylko przez myłkę pisarską, zamiast חֶשְׁמִיט heszemit, to jest: potomek Heszema. Jakoż Abd-al-Rahman I, który przybył najprzód do Hiszpanii, był istotnie wnukiem Heszema. Tak tłumaczy to miejsce *El Carmoly* w dziele swoim: *Itinéraires de la terre sainte*, odnosząc słowa powyższe do Abd-al-Rahmana I, zaś to co autor mówi zaraz niżej o rozległości kraju, nad którym Abd-al-Rahman, Emir Almumenuin panuje, do Abd-al-Rahmana III, bo obydwaj podobno mieli takie same przydomki. Innego zdania w tej mierze jest Zedner: mniema on iż powyższy wyraz hebrajski nie jest pomyłony, i odnosi te słowa do Abd-al-Rahmana III, który według niego, miał być ósmym w rządzie Ommijadów. Ta jednak rachuba jakoś się nie zgadza z tem co wiemy z historyi, i w ogólności mniemanie Zednera zdaje nam się mniej prawdopodobne. Nie mając wszakże pod ręką żadnych rękopismów oryginału, nie ważyliśmy się robić odmian w texcie podanym nam przez Buxtorfa, i dlatego woleliśmy tu wyraz heszemini zostawić bez tłumaczenia.

5.

Str. 62 w. 206: *Miedzy tymi jest król Aszkanazów.*

Tym królem Aszkanazów, jest widocznie Otto I, król niemiecki, który dopiero w roku 962 koronował się na cesarza. Poselstwo jego wyprawione około r. 953 do Abd-al-Rahmana III, kalifa Kordowy, opisane jest dokładnie w żywocie Jana z Gorze, u Pertza IV, str. 571. Spółczesny ten żywociarz daje o Chasdaju takie świadectwo: «Judeum quendam ad eos misit, cui nomen Hasdeu, quo neminem umquam prudentiorem se vidisse aut audisse nostri testati sunt.»

8.

Str. 63, w. 299. *a ci poszła go do Rum, a zamtąd do Bółgarów.*

W oryginale jest tu wyraźnie רומ Rum, któreto nazwisko rozmaici tłumacze dowolnie na רומ Rus przemieniają. Ta mniemana poprawka jest nie do przyjęcia już dlatego, że wprowadzając ogromną i stanowczą różnicę co do znaczenia, nie wspiera się, ile nam wiadomo, na żadnym rękopismie. Co do nas, jesteśmy tego zdania, że przez takową zmianę text autora w tem miejscu nie tylko nie zyskuje na jasności, ale owszem wikła się i zaciemnia. Zostawiamy więc to miejsce tak, jak ono jest w wydaniu Buxtorfa, a rzecz samą mniemamy dostatecznie pojaśnić uwagą następującą. Nazwiska Rum używają zwykłe pisarze arabscy, jak np. Edrysi, na oznaczenie państwa bizantyńskiego, a w znaczeniu ściślejszem oznaczają niem Konstantynopol, czyli tak zwany Rzym nowy. To zauważwszy widzimy, że droga którą list Chasdaja dostał się do Chazaryi, szła tak: król Słowian, sąsiadujący z Niemcami, posłał go do Węgier; izraelici węgierscy posłali go do Rumu czyli Carogrodu; z Carogrodu udał się posłaniec morzem do Bółgaryi, która leżała nad Donem. O tej Bółgaryi, w sąsiedztwie Chazarów leżącej, przez którą koniecznie do nich z Konstantynopola przebierać się było trzeba, mamy ważne świadectwo w spółczesnym traktacie Igora w tych słowach: «А о сих, о зето приходѣтъ Чернѣи Болгаре, воужаѣтъ в странѣ korsunstiej, i welim knęziu ruskomu, da ich ne puszczajet' pakostiť stranѣ toj. *Nest. pod r. 945.* Z Bółgaryi tedy owej łatwo już było przebrać się z listem do sąsiadujących z nimi Chazarów. O drodze zaś idącej przez Ruś, nie zdaje nam się iżby tu mogła być mowa, a to dlatego, ponieważ w takim razie król Gebalimów nie potrzebowałby udawać się do Węgier, lecz wprost do Rusi; a prócz tego droga lądowa przez Ruś aż do Chazaryi podpadałaby w owych czasach niestychanym trudnościom.

9.

Str. 66, w. 333. *była ich siedzibą góra Seir.*

Carmoly robi w tem miejscu słuszną uwagę, że autor zdaje się tu mieszać górę Seir w piśmie świętem wzmiankowaną, z górą Sérir o której mówi Ibn-Haukal.

10.

Str. 67, w. 364. *przybył do nas izraelita z kraju al-Chazar.*

W tem napomknieniu mamy ślad widoczny o stosunkach kraju naszego z Hiszpanią i Chazaryą około połowy wieku X, w którychto stosunkach izraelici nie pospolitą rolę odgrywali.

11.

Str. 70, w. 4. *syna Izaaka, syna Ezry, Sefaradczyka.*

Chasdaj wypisał dokładnie rodowód swój w akrostychu którym list właściwy poprzedził; atoli sztuka czytania głosek nabrzeżnych himnu była, jak się zdaje, obca w Chazaryi, i król jej nie postrzegł, dołączając więc do imienia Chasdaja te tylko imiona które w liście samym na początku wyczytał. *Cassel* już i w tem widzi pewien dowód autentyczności.

12.

Tamże w. 8. *z kraju Niemca.*

Niemców nazwał, jak widzieliśmy, Chsdaj w liście swoim Aszkanazami; przeciwnie oto król Chazarów, aczkolwiek wiele wyrażen z listu Chasdaja przejawia, zowie ich jednak nie Aszkanazami, ale po pro-

Spis treści

Chasdaj ibn-Szaprut	7
List Rabbi Chasdaja, syna Izaaka, do króla Chazarów	12
A oto odpowiedź Józefa, króla Togarmy	26
Objaśnienia	35